

Јованка Пољак
Оливера Иванова

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): БИБЛИОГРАФИЈА

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Серија: Историја српске књижевне периодике

29

Уредница серије

др Станислава Бараћ

Уредница књије

др Јелена Милинковић

Рецензенткиње

др Биљана Андоновска, Институт за књижевност и уметност
др Гордана Ђоковић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
др Ана Коларић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
мр Мирослава Малешевић, Етнографски институт, САНУ

ЈОВАНКА ПОЉАК
ОЛИВЕРА ИВАНОВА

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): БИБЛИОГРАФИЈА

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2019

Ова књига је резултат рада на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024).

Објављивање ове књиге је омогућила Реконструкција Женски фонд.

САДРЖАЈ

Јелена Милинковић, Жарка Свирчев

Женски њокрећ (1920–1938): Политика текста и контекста 7

Јованка Пољак, Оливера Иванова

Библиографија часописа *Женски њокрећ* 31

Женски покрет:

орган Друштва за просвећење жене и заштиту њених права 39

Именски регистар 319

Именски регистар преводитељки/преводилица
и приређивачица/приређивача 344

Регистар наслова 346

Предметни регистар 395

Изводи из рецензија 441

О ауторкама 449

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): ПОЛИТИКА ТЕКСТА И КОНТЕКСТА¹

У раду је представљен пројекат *Женски њокрећ 2020*, који има за циљ обележавање стогодишњице од оснивања првог југословенског феминистичког часописа *Женски њокрећ* (1920–1938). Прва активност у оквиру овог јубилеја јесте израда библиографије часописа. Тим поводом у овој уводној студији представљен је часопис *Женски њокрећ*. Указано је на основна програмска начела часописа, која су дефинисана у првом броју, и истакнуте су неке основне теме о којима се може разговарати поводом овог часописа. Посебан сегмент рада представља анализа места и улоге књижевних прилога у не-књижевном часопису какав је био *Женски њокрећ*. Циљ овог рада јесте и да имплицира могућу улогу овог часописа у савременом тренутку те да истакне његово феминистичко наслеђе.

Кључне речи: часопис *Женски њокрећ* (1920–1938), *Женски њокрећ 2020*, југословенски феминизам, феминистички часопис

Пројекат *Женски њокрећ 2020*

Израда публикације *Женски њокрећ (1920–1938): библиографија* део је активности којима ће бити обележена стогодишњица од оснивања овог часописа. Како је *Женски њокрећ* први и најдуговечнији феминистички часопис на југословенском простору прве половине XX века, сматрале смо важним обележавање стогодишњице од његовог оснивања и изласка првог броја. Прва активност у оквиру обележавања овог јубилеја јесте објављивање библиографије захваљујући којој се прикупља и систематизује знање које је производи овај часопис, а које је временом заборављено и потиснуто. Библиографски попис чланака који су готово две деценије штампани обезбеђује (неопходну) основу за производњу и ширење знања у феминистичкој и у академској заједници. Поред потребе да се створи основа за даља проучавања овог часописа, ова публика-

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Улога српске њериодике у формирању књижевних, културних и националних одбараца* (178024).

ција представља и наставак рада на сада већ систематичном проучавању феминистичке периодике које се спроводи на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* на Институту за књижевност и уметност у Београду. Отуда нам је изузетно важно што се оваква публикација објављује као двадесет девета књига у едицији *Историја српске књижевне периодике*.

Поводом сто година од оснивања *Женског њокрећ* планиран је низ активности: 1) писање и публикавање библиографије, 2) дигитализација часописа, 3) израда сајта, 4) одржавање научног скупа посвећеног овом часопису, 5) штампање зборника радова. Препознајући значај и потенцијал библиографије, њено писање и објављивање је подржала Реконструкција Женски фонд. Паралелно са библиографским (п)описивањем садржаја часописа у сарадњи са Народном библиотеком Србије, а уз помоћ средстава Министарства културе и информисања, дигитализован је целокупни материјал овог часописа, који се може погледати на следећим адресама: <http://digitalna.nb.rs> и zenskipokret.org. Сајт zenskipokret.org замишљен је као дигитална база података посвећена часопису *Женски њокрећ*, као место на коме ће бити доступни сви бројеви овог часописа, текстови о њему, као и други материјали везани за овај часопис. Израда библиографије и дигитализација часописног фонда, сем што су по себи значајан посао, представљају и припремне радње за одржавање научног скупа посвећеног овом часопису у организацији Института за књижевност и уметност у Београду, који ће у години јубилеја (2020) окупити истраживачице и истраживаче из Србије, региона и других земаља и чији ће један од резултата бити и објављивање зборника радова. Библиографија је први и неопходан услов за систематичније и квалитетније проучавање часописа и за повећање степена његове видљивости, али и за „популаризацију” феминизма и актуелизацију проблема који су на странама часописа тематизовани.

Како је часопис *Женски њокрећ* први феминистички часопис на југословенском простору, и представља један од најзначајнијих облика испољавања организованог феминистичког покрета у нашем окружењу, век од његовог оснивања је не само пригодни већ, сходно све снажнијој тенденцији репатријархализације друштва, и прави тренутак за разговор о историји феминизма, али и за разговор о темама које се тичу савременог тренутка, као што су утицај феминизма на конкретне животе жена, место и улога феминизма у друштву, утицај феминизма на политичке, економске и социјалне процесе, улога феминизма у борби против национализма, милитаризма, насиља и ксенофобије, облици феминистичког деловања, феминизам у академској заједници, однос феминистичке теорије и активизма,

однос књижевности и других уметности и феминизма и сл. Текстови који су штампани у часопису *Женски покрет* анализирају све ове теме и због тога представљају изузетан материјал за обликовање (савременог) феминистичког знања и за самеравање феминистичких достигнућа данашњице са почецима организованог феминистичког покрета на овим просторима.

Дугогодишња истраживања феминистичких часописа која се највећим делом спроводе на Институту за књижевност и уметност² и на Филолошком факултету³ показала су да постоји потреба за систематизацијом знања која се тичу историје феминистичког покрета на (пост)југословенском простору. Систематизација знања у виду дигиталних и штампаних публикација, као и дигитализација часописног материјала из прве половине XX века, са једне стране, чува ову драгоцену грађу од (физичког) пропадања, а са друге стране ревитализује потиснуто и заборављено знање и утиче на већу доступност феминистичког наслеђа и његову бољу видљивост. Библиографија са дигитализацијом часописа има за циљ да значајно прошири читалачку публику, а тиме и да повећава утицај оваквих садржаја. Реч је о материјалима који су се до сада налазили искључиво у библиотечким фондovima, а целокупни фонд часописа *Женски покрет* се чак не налази у једној библиотеци, него се делови његовог фонда чувају у Београду, у Народној библиотеци Србије и Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић”, и у Новом Саду, у Библиотеци Матице српске. Приликом рада на библиографији било је потребно одређене бројеве набавити и из библиотеке у Љубљани. Захваљујући прегнућу ауторки библиографије, Јованке Пољак и Оливере Иванове, грађа је сада комплетно пописана и систематизована, што значајно олакшава претрагу материјала. Постојање библиографије чини прегледним и доступним податке о сарадничком кругу часописа, о свим објављеним текстовима и тематском корпусу часописа.

² Истраживања феминистичке периодике су једна од централних активности пројекта специјализованог за проучавање периодике Института за књижевност и уметност. Реч је о групи истраживачица тренутно окупљених у оквиру пројекта *Улога српске периодике у проучавању књижевних, културних и националних образаца*, којим руководи Станислава Бараћ. У оквиру овог пројекта реализује се и потпројекат *Женски покрет 2020* о коме је овде реч.

³ У оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја српске књижевности до 1915. године* на Филолошком факултету у Београду спроводе се истраживања феминистичких и женских часописа. Руководитељка овог пројекта је Биљана Дојчиновић. Резултати ових истраживања редовно се презентују кроз две дигиталне платформе: 1) часопис *Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе* (knjizenstvo.rs/sr/casopisi) и 2) база података *Књиженство* (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/>). Значајан допринос овог пројекта студијама феминистичке периодике јесте и објављивање зборника *Феминистички часописи у Србији, теорија, активизам и уметничке праксе у 1990-им и 2000-им*, уреднице Биљана Дојчиновић и Ана Коларић (Београд: Филолошки факултет, 2018).

Иако је библиографија тип публикације који првенствено припада пољу академског знања, верујемо да се књига која је пред читатељкама и читаоцима обраћа широј јавности од академске. Како је *Женски њокреџ* часопис израстао из активистичког деловања феминистичког удружења, можемо рећи да овај часопис представља део базе и за савремене феминистичке тенденције и активности. Због тога се утицај и значај ове публикације не исцрпљује искључиво у академској заједници, односно у оквиру теоријских промишљања и разматрања тема и феномена које је часопис отварао и о којима је дискутовао. Актуелни тренутак нам показује да чак ни основне феминистичке борбе нису засигурно добијене, већ да се и за већ извојевана женска права савремене феминисткиње морају изнова борити, као што су то радиле и њихове претходнице. У том смислу текстови у *Женском њокреџу*, као и активности његових сарадница, о којима је часопис извештавао, представљају огледне/угледне примере и за ширу савремену друштвену/феминистичку заједницу.

Женски часопис: од идеје до реализације

Развој различитих типова женске периодике крајем деветнаестог и почетком двадесетог века најближе је повезан са еманципаторским процесима, тј. са развојем женског односно феминистичког покрета на овим просторима.⁴ Периодика је била најзначајнији комуникацијски канал путем којег су жене освајале јавни простор. Паралелно са успоном и разграњавањем периодичних публикација у којима су жене деловале на различитим позицијама (ауторке, уреднице, преводитељке, финансијерке) и које су биле намењене превасходно женској читалачкој публици, јавља се и (ауто)критичка свест о концепцијској дисперзивности женске периодике, условљеној контекстуалним чиниоцима у којима можемо препознати различите идеолошке позиције креатора часописних политика. Критика је исказана, што је нарочито важно, са женске ауторске позиције, те осведочава самосвест о важности периодике у оквиру еманципаторских пројеката, чак и о женској периодици као мерилу степена еманципованости једне заједнице. У тексту „Жене и књижевност”, који је објављен

⁴ Узимајући у обзир критеријуме ауторства и (не)информативности и (не)стереотипности представљања жене, Станислава Бараћ је женску периодичку поделила на (1) часописе за жене, (2) женске часописе и (3) хибридне женске часописе. Прву групу представљају часописи у којима су жене сараднице, али не и уреднице, и у којима се неговао стереотип о женским потребама. Женске часописе уређују жене и имају експлицитну или имплицитну феминистичку платформу. Трећа група часописа по основној интенцији се приближава женским часописима, али одређен број ауторки у њима се није ослободио патријархалних стереотипа. В. Бараћ 2015: 94-95.

1913. године у алманаху *Српкиња*, Јелица Беловић Бернаджиковски разматра које услове је неопходно испунити како би се жене афирмисале као ауторке, те повезале и шириле еманципаторске идеје. Ауторка, поред плаћеног рада, прворазредни значај даје женском часопису. Беловић Бернаджиковски најпре констатује да часопис око којег би се радо окупиле све жене у том тренутку не постоји. Јер, како ауторка објашњава, часопис *Женски свет*, иако већ двадесет и осам година извештава о раду жена, није *сасвим* женски часопис јер га уређује мушкарац и мушкарци су и сарадници; часопису *Жена* ауторка приговара страначку пристрасност јер су сараднице гласноговорнице политичког програма својих мужева; *Домаћицу* уређује мушкарац и бави се кућним пословима, а не душевном страном жене, те је стога за ауторку неадекватан (Аноним 1913: 15).

Један, за све српске крајеве, велик и форматом елегантан, са програмом и хоризонтом широк женски лист био би врло потребан, али да то збиља буде п р а в и женски лист, морао би стајати под уредништвом једне душевно јаке ж е н е и имати за сараднице с а м о ж е н е . Но какве су у нас прилике, чини се, да ће наше жене још дуго чекати на такав женски лист (Исто, истицање ауторкино).

Часопис који је Јелица Беловић Бернаджиковски прижељкивала, дакле, часопис који би промовисао прогресивне идеје у вези са тзв. „женским питањем” и легитимисао женско ауторство у јавној сфери, који би, бар у начелу, био намењен свим женама, без обзира на њихову професионалну или политичку оријентацију, који би уређивала жена и чији би сараднички круг био доминантно женски, часопис који би представљао једну од кључних микроинституција активистичког деловања жена појавио се, упркос ауторкиној скепси, седам година касније. Реч је о часопису *Женски њокрећ*.

***Женски њокрећ*: лична карта часописа**

Женски њокрећ је био први прецизно профилисан феминистички часопис на јужнословенским просторима⁵ и најдуговечнији феминистички часопис на јужнословенским просторима⁵ и најдуговечнији феминистички часопис на јужнословенским просторима⁵

⁵ Први женски часопис у Краљевини СХС *Женски свијет*/Југославенска жена (ур. Зофка Кведер, 1917-1920, Загреб) уједно је и протофеминистички часопис који садржи концепције будуће југословенске женске периодике. Већ поднасловом, „Мјесечник за културне, социјалне и политичке интересе (југославенских) жена”, означен је раскид са предратном женском штампом намењеној „поуци и забави”. Часопис, дакле, представља језгро феминистичке контрајавности Краљевине СХС јер се у њему могу издвојити тенденције грађанског феминизма развијаног у *Женском њокрећу*, социјалистичког феминизма који је обележио *Југословенску жену* и конзервативније тенденције специфичне за часопис *Жена и свет*. У некрологу Зофки Кведер објављеном

нистички часопис међуратног доба. Покренут је 18. априла 1920. године као гласило *Друштва за просвећење жене и заштити њених права*, које је основано годину дана раније, прво у Београду, а затим и у Сарајеву (1919). Током наредног периода огранци *Друштва* су се формирали и у Љубљани, Загребу и Бањалуци. Програмски циљеви и активности *Друштва* одређивали су часопис формално и садржински. Првих година излажења часопис је потенцирао југословенску оријентацију, која се прво могла уочити на нивоу типографије: наслов је штампан и на латиници и на ћирилици, као и на словеначком језику, а текстови су објављивани такође на оба писма и на словеначком језику.

Прва уредница *Женској њокрећи* била је Катарина Богдановић, а књижевни одбор сачињавале су Делфа Иванић, Зорка Каснар, Милева Петровић, Паулина Лебл-Албала и Ружа Винтерштајн-Јовановић. Касније, на месту уреднице, смењивале су се Милева Б. Милојевић, Вера Јовановић, Алојзија Штеби и Даринка Стојановић. Власница часописа је све време његовог излажења била Милица Дедијер. Идеја о „чистом женском листу”, како је то назначила Јелица Беловић Бернаджиковски, није могла бити доследно реализована, сходно важећој законској регулативи која није дозвољавала женама, с обзиром на то да нису имале гласачко право, да буду одговорне уреднице часописа. То је изазвало и протест уредништва *Женској њокрећи* забележен у чланку „Закон о штампи”, објављеном у првом броју:

Збиља, ретко занимљивих бесмислица садржи наш закон. Један лист могу да испуне својим чланцима жене, могу да га уређују, могу да покрећу питања чију суштину у већини случајева људи не могу ни да схвате, а моралну одговорност за све то не може да сноси жена; међутим, може да је сноси ма који човек и онај који у азбуци не распознаје ни једно једино слово (ЖП 1920, св. 1: 3).

Одговорни уредник *Женској њокрећи* био је Петар Р. Милосављевић. И док су имена уредница штампана одмах испод наслова часописа, име законски наметнутог уредника штампано је ситним фонтом на дну последње стране, а типографско-визуелна маргинализација мушке уредничке фигуре пропорционално је сразмерна његовом доприносу изграђивању уредничке политике и њених стратегија. Од шестог броја на месту одговорног уредника налази се Бранко Миљковић. Реч је свакако о испуњавању форме, јер су уреднички посао све време излажења часописа обављале жене.

у *Женском њокрећу*, Зденка Марковић је истакла да је њен часопис био „озбиљан” и „необично добро уређиван”, те да држи „да би и данас женски листови могли да штошта науче листајући годишта Југосл. жене” (ЖП 1926, св. 9/10: 444-448.).

О материјалним аспектима часописа као огледалу уређивачке политике прецизне информације и запажања изложила је Станислава Бараћ:

Женски њокрећ почео је да излази као месечни часопис, А5 формата, искључиво текстуалног садржаја, што је форма коју је неговао највећим делом свога трајања. Од 1927. до 1932. излазио је најпре као петнаестодневни а затим као месечни лист, новинског Б2 формата, такође готово искључиво испуњен текстом. После тога вратио се првобитном формату и периодичком жанру, све чешиће се појављујући у виду двоброја и троброја, што је била последица финансијских тешкоћа које су коначно довеле до гашења часописа 1938. године. [...] Одричући се укључивања слике (фотографије, цртежа, фотографских репродукција слика) у визуелни идентитет часописа, због програмске „озбиљности” и потребе да се разликује од илустрованих женских магазина [...] јасно говори о томе да су његове уреднице свесно одбиле визуелну ефектност и привлачност у корист озбиљности и интелектуалног елитизма (Бараћ 2015: 139).

Инсистирање на превласти текста у односу на друге, визуелне часописне елементе, како је приметила Станислава Бараћ, указивало је на жељу уредница да пошаљу поруку о озбиљности часописа, о значају његовог садржаја. Ово је *Женски њокрећ* одвајало од осталих женских и феминистичких часописа, његових савременика у Краљевини СХС/Југославији, а приближавало естетици књижевних часописа какви су били, на пример, *Мисао* и *Српски књижевни њласник*, часописи у којима готово да нема илустрација, сем покоје рекламе, у којима се текстови настављају један на други без белина на страницама. Ова дистинкција се најбоље види када се *Женски њокрећ* упореди са, на пример, београдским часописима као што су *Жена и свеј* и *Жена данас* или са љубљанским *Женским свејом*, макар и на нивоу насловних страница. Компаративно сагледавање ових часописа, међутим, ваља и то истаћи, потврђује да превласт текста није нужно и превласт феминистичке позиције, као у случају *Женској свеј*, али и да естетика насловнице такође може допринети озбиљности часописа, потцртавању његовог идеолошко-активистичког смера, као у случају *Жене данас*. *Женски њокрећ* је своју озбиљност, имплицирану давањем првенства тексту, потврђивао и на садржинском плану, а ретко објављене илустрације (фотографије) подржавале су његову феминистичку платформу, истакнуту самим насловом, свакако најексплицитније формулисаним програмским насловом међуратне женске периодике на овим просторима.

Први број: програмски концепт часописа

Први број часописа програмски је конципиран. У њему су ауторке изложиле идеје које су мотивисале покретање часописа, очекивања, страте-

гије и циљеве будућег деловања које је часопис и следио наредних осамнаест година. Први број је и стожер часописног дискурса, који ће се развијати, варирати, прекорачивати наредних година, као и његових формално-садржинских линија, односно овај број сажима парадигму (будућег) деловања *Друшћива*, чија је данас најживља архива управо часопис *Женски њокрећ*.

У уводнику „Нашим читаоцима” уредништво се обраћа циљној публици – „свим пробуђеним свесним женама нашег народа”, чији је задатак да шире идеје које часопис заступа, али и да раде на „растурању листа” како би се омасовила читалачка публика, односно еманципација жена (ЖП 1920, св. 1:1). Већ у сажетом уводнику оцртава се концепција и функција часописа. Уредништво, у име *Друшћива*, прегнантно наводи да је потребно имати свој часопис:

кроз који би се могла третирати сва разнолика питања на пољу феминизма; преко кога бисмо долазили у везу са женама сличних мисли из целе земље; помоћу кога бисмо створили прегледну слику данашњег жениног рада у нашој средини; испитали њене способности и одредили тачно њену улогу у израђивању друштвеног живота у нашој земљи (Исто).

Скицирање се заокружује отварањем широке платформе на којој ће се информативно-дидактички часопис, како га уредништво одређује, развијати – *модерној жени* је потребан лист који ће да покрене сва питања која она „има да решава у кући и породици, у политици, у друштвеној економији, у појединим струкама којима се одала; да пратимо њен значајан рад у хуманим друштвима” (Исто).

Тезе скициране у уводнику поближе се разрађују у тексту „Програм нашег рада”, који потписује Зорка Каснар. С обзиром на то да је часопис покренут као *орјан Друшћива*, како стоји у његовом поднаслову, његова концепција је профилисана у складу са програмским начелима и активностима *Друшћива*. Каснар наводи програмска тежишта *Друшћива* о којима ће часопис извештавати, која ће проблематизовати, заступати, ширити и, у крајњем исходу, разрешити. Ауторка на прво место ставља борбу за политичка права жена, затим рад у социјално-културној области, у којој су приоритети борба за скраћено радно време жена, економско изједначавање жена и мушкараца, борба за изједначавање професионалног статуса жена и мушкараца, неопходност струковног удруживања жена, те борбу против алкохолизма и проституције (Исто: 5–6). То ће бити и конститутивне теме *Женској њокрећ*.

Уредничка политика часописа, дакле, поклапа се са микрополитикама и акцијама *Друшћива*. Како пише Неда Божиновић: „Циљ друштва био је да се баве просвећењем жена и да раде на остваривању њихових грађан-

ских и политичких права” (Божиновић 1996: 109). Мирослава Малешевић описује *Друштво* као организацију феминистичке и грађанске оријентације које се надовезује на традицију феминистичких покрета у свету и на традицију социјалне демократије (Малешевић 2007: 13). Чланице друштва су се бориле за женско право гласа, као и за побољшање положаја жена у друштву, а значајан фокус је био на побољшању положаја муслиманске жене, који је препознат као додатно тежак. Већ у првом броју присутне су ове теме у различитим формама: у *Белешкама и новостима* у чланку „Узалуд” апострофира се конзервативно становиште о муслиманској жени и успех сарајевског друштва *Гајреџи*, које је омогућило муслиманки пијанисткињи јавни наступ; одговор на питање „Зашто тражимо политичка права?” понудила је Ружа Стојановић у истоименој расправи, а Лепосава Максимовић Петковић анализирала је положај удате жене у српском грађанском закону у студији „Српкиња пред законом”. Елаборација важности стицања политичких права и анализе положаја жена у законским актима и политикама представљаће топосе *Женској њокреџи*. Иначе, борба за женско право гласа једна је од главних активности феминисткиња током двадесетих година 20. века, која се одвијала на неколико паралелних фронтова. Неда Божиновић је издвојила и инсистирање чланица *Друштва* на женској едукацији, и то не само у оквирима јединственог образовног система и у смислу права на женско школовање, већ и „путем тематских курсева, предавања и конференција” (Божиновић 1996: 111). Једно од важних питања едукације жена била је тема хигијене и сексуалних навика, као и здравствена и телесна култура како жена, тако и деце. Организовани су разни течајеви, где су о питањима права, политике, етике, економије говорили универзитетски професори и стручњаци. Посебно значајан је био социјални течај, који је обавештавао жене о феноменима, институцијама, установама, питањима државе и друштва (в. Кривокапић-Јовић 1998: 301–303). Такође су организоване читаонице у којима су се читали и тумачили (књижевни) текстови. Планска едукација и тематски курсеви ван образовних институција и школског система били су „устаљени и систематски метод рада Друштва” (Исто: 112). У првом броју објављена је вест да се наставнице средњих школа „изједначавају у правима, титули и плати са професорима, својим колегама” (ЖП 1920, св. 1: 4). Уз то је штампана и расправа, прожета програмским дискурсом, „Организација наставница основних школа и гимназија”, потписана псеудонимом М.П., у којој се инсистира на кључној улози образовања у еманципацији жена и друштва у целини и важности самоиницијативе и мобилизације просветних радница, које свој обесправљен положај могу поправити искључиво заједничким снагама, удруживањем и колективним акцијама. Извештаји са седни-

ца *Друшћива* и са састанака интернационалних феминистичких удружења где је *Друшћиво* слало своје делегаткиње, са предавања, течајева, као и анализе спроведених анкета и разговора, редовно су штампани у часопису. Овај часописни сегмент пружа не само увид у локалне феминистичке јавне наступе већ и пресек најзначајнијих догађаја на европској феминистичкој сцени, којој *Женски њокрећ* опсегом свог деловања и учинцима и припада. Интернационална перспектива часописа и рада *Друшћива* отворена је већ у првом броју „Поздравом из Енглеске” сифражеткиње Милсент Гарет Фосит [Millicent Garrett Fawcett], која је подржала и охрабрила рад *Друшћива* и покретање часописа. Сажети извештаји са конгреса у Сарајеву који је организован на иницијативу *Српској народној женској савеза* и најава годишње скупштине *Друшћива за њросвећивање жене и зашћићиу њених њрава* штампани су на самом почетку првог броја, чиме је сугерисан привилегован положај извештавања о активностима женских удружења. Текст „Програм нашег рада” значајан је јер упућује и на извесне опречности које ће часопис пратити наредне две деценије, а које сажето можемо назвати сучељавање радикализма и конзервативизма. Наиме, стављајући на прво место борбу за политичка права жена, Зорка Каснар објашњава да је *Друшћиву*, односно часопису, циљ да окупи што већи број жена без обзира на њихову политичку опредељеност. Жена има слободу избора политичке, односно идеолошке опције, међутим, њен политички активизам би требало да прокламује „женски програм”, у чијој основи је неопходно да буде пацифизам, који је *conditio sine qua non* жениног развоја и развоја њене деце. Наравно, овако постављена платформа може се двоструко разумети. Са једне стране, одсуство политичког радикализма, односно револуционаризма, тактички је потез у циљу привлачења женске публике, али и друштвено прихватљив чин који омогућава излажење часописа. Са друге стране, позиција грађанског феминизма биће магистрала коју ће *Женски њокрећ* пратити, као што је већ истакла Станислава Бараћ:

У почетку, часопис је иступао са захтевом за женско право гласа, као водећим политичким захтевом у свом укупном ангажману за „просвећивањем жене и зашћитом њених права”, односно за еманципацијом жена и побољшањем њиховог положаја у свим друштвеним аспектима живота. Иако је тражена промена била радикална, она није подразумевала рушење постојећег државног поретка нити револуционарну акцију. Капиталистички поредак није био мета феминистичких напада, упркос честим захтевима за већом социјалном правдом. Због тога је радикални грађански феминизам могао у Краљевини да делује не сметано кроз свој часопис (Бараћ 2015: 132).

Позиција радикалног грађанског феминизма *Женској њокрећ*а изкрштена је са комунистичким дискурсом, понајпре у изградњи најваж-

није феминистичке идеологеме тог доба, идеологеме *нове жене*,⁶ о чему ће бити више речи касније. Ова позиција нарушавана је продором конзервативног дискурса мајчинства, који је почео да се развија већ од 1927. године, али чије је увођење било мотивисано (и) друштвено-политичким чиниоцима, пошто се његово присуство поклапа и са периодом Диктатуре (1929–1931). У дискурсу материнства Мирослава Малешевић препознаје превагу конзервативног крила у југословенском феминистичком покрету. Фокус на овој теми додатно је мотивисан и кризом у коју је сам покрет запао почетком тридесетих година, а као одговор на ову кризу било је постављање материнства као централне тачке програма, јер је ова тема препозната као она која безусловно може да веже све жене и привуче их да се масовније заинтересују за сопствено питање (Малешевић 2007: 33). Важност (нужност) еманципације жене ради квалитетнијег вршења улоге васпитачице деце (друштва) натруни су конзервативних еманципаторских пројеката какви су били доминантни пре Првог светског рата, али и пригушивање женског бунта, или бар његово тактичко каналисање, ради освајања јавног простора или „формирања новог јавног мњења” о жени, како је то истакла Катарина Богдановић у тексту „Значај и програм женског листа”, свесна да је то „наша најтежа задаћа и најспорији успех” (ЖП 1920, св. 1: 7). Фигура јавне раднице свакако да је била једна од најпровокативнијих јер је уздрмавала патријархалну дистрибуцију родних улога и опсег њиховог деловања, а у крајњој консеквенци и моћ коју поседују. Отуда данас не изненађује што је у првом броју *Женској њокреји* објављен, такође програмски постављен, текст „Наша жена као јавна радница” др Руже Винтерштајн. Ауторкин главни аргумент у афирмисању новог круга, прецизније казано простора деловања жена, јесте његово изједначавање са традиционалном улогом кућанице.⁷ Циљеви су исти, само је опсег деловања шири. Међутим, апропо дискурса мајчинства, ваља истаћи да су у *Женском њокреју* публиковани радикални ставови Јулке Хлапец-Ђорђевић о рационализацији и контроли рађања.⁸

⁶ Пацифизам је тридесетих година такође био тачка сусрета различитих феминистичких идеологија, на чему је инсистирала и Алоизија Штеби, тадашња уредница *Женској њокреји*. В. Малешевић 2007: 22 и Бараћ 2015: 133–135.

⁷ „Њено је право и њена дужност као домаћице, жене и мајке да створи услове за задовољан живот своје околине. Она има – ако је свесна своје улоге у животу и ако хоће да је одигра добро – она има да створи ону топлу атмосферу у којој ће дете осетити да је заштићено, човек да је разумеван, у којој ће дете наћи оног васпитача, љубав и негу, који ће учинити да оно заволи живот, а човек наћи свој одмор, подстрек и благост, који ће му дати снагу за нову борбу и нове тешкоће, ону топлу атмосферу у којој ће обоје наћи угодноности, коју само кућа може да пружи” (ЖП 1920, св. 1: 9).

⁸ О дискурсу мајчинства у *Женском њокреју* Станислава Бараћ закључује следеће: „Грађански феминизам *Женској њокреји* није инсистирао на мајчинству као

Текст „Програм нашег рада” отвара проблемско-тематске сегменте које ће *Женски њокреџ* наредних година у различитој форми и различитим поводима разрађивати. Феминистички програм прожеће чланке, есејистику, полемике, белешке, анкете, извештаје, књижевне прилоге и критику. У тексту „Значај и потреба листа” Катарине Богдановић пак излаже се својеврсна етика деловања, односно пропагандни циљеви. Кључне речи јесу дужност, одговорност, иницијатива и солидарност. Жена би требало да освети своју дужност да се еманципује, да прихвати одговорност за динамику њеног остваривања, подузима иницијативу у том смеру и солидарише се, односно удружује са другим женама (Исто: 6–10). Посебан значај Катарина Богдановић приписује иницијативи која се код жена може пробудити угледањем на друге жене – „редовно саопштавање конкретних примера женске иницијативе биће свакако једно од најмоћнијих средстава за подстицај на практичан рад” (Исто: 7). Часопис ће успешно обједињавати ову практичну и теоријску перспективу. Једна тема или друштвени феномен разматраће се из различитих перспектива, неретко и сучељених јер је часопис, објављујући низ полемичких утука, подстицао и културу расправе, а полиперспективизам ће се читавати и на формалном устројству часописа.

„У току времена биће преудешавања и новина, то је несумњиво, пошто ће и сама идеологија женског питања да се мења”, констатује Катарина Богдановић (Исто). Додајмо овоме да ће се мењати и стратегије деловања *Друштва*, што ће утицати и на формалну организацију часописа. Тако ће се, примера ради, о пацифизму тридесетих година писати у форми извештаја са различитих мировних конференција, а теоријски ће га експлицирати, између осталих, Ксенија Атанасијевић у серији текстова. Увешће се и посебна рубрика *Између мира и рата*, посвећена овом комплексном питању. Борба за политичка права жена заступаће се у есејистичкој форми, полемичкој, разматраће се њене теоријске перспективе, извештаваће се о успесима на том пољу широм Европе, одустаће се од те борбе у једном тренутку (у периоду Диктатуре) и тој борби ће се посветити читав новембарски број за 1935. годину, полифонијски конципиран, можда и најинклузивнији број *Женског њокреџа*.⁹ Свест о динамичности феминистичког

основном женском идеалу иако је, као у поменутом периоду тактизирања, упадао у конзервативни дискурс мајчинства. Мајчинство је у његовој идеологији феминизма разлике било виђено и као квалитет више и проширени простор за остваривање укупних потенцијала еманциповане жене” (Бараћ 2015: 141).

⁹ Реч је о 7/9 броју, објављеном 1935. године, који је посвећен зборовима одржаним 20. октобра 1935. године широм Краљевине Југославије као вид борбе жена за право гласа за жене. Своје ставове о важности добијања политичких права исказале су, а часопис пренео, представнице *Женског њокреџа*, раднице поља, фабрике, радио-

нистичког покрета и важности ослушкивања његових тенденција, мена и превирања, коју је показала уредница у тексту „Значај и потреба листа”, прерашће у једно од кључних обележја часописа. Наиме, писање о „идеологији женског питања”, обележено саморефлексивношћу и метакритичношћу, константна потреба за преиспитивањем, пресецима, ревизијама, укрштањем дијахронијске и синхронијске перспективе, артикулисано са епистемолошки повлашћене позиције каква јесте позиција активисткиња уроњених у време са истанчаном критичком самосвешћу, уводи нас у сложену мрежу феминистичке контрајавности и њених одговора на питање о природи, начинима и сврховитости (феминистичког) ангажмана обременееног свим противуречностима, колизијама, странпутицама и конструктивним решењима феминистичког усаглашавања праксе и теорије које се у *Женском њокрећу* здружују. Феминистички активизам био је на страницама *Женској њокрећу* истовремено представљан на оперативном плану и постављан у теоријски фокус.

Улога и положај књижевности у *Женском њокрећу*

Први број часописа затвара приказ романа *Пре среће* Милице Јанковић, који је написала Паулина Лебл-Албала. Иако основан као гласило, тј. орган феминистичког удружења, *Женски њокрећ* је објављивао књижевне прилоге и чланке о књижевности. Књижевни прилози и чланци о књижевности могу да послуже као илустративан пример како је часописна феминистичка идеологија обликовала и повезивала различите дискурсе са циљем еманципаторског освешћивања и мобилизације читалачке публике.

Део часописа у коме су објављивани књижевни прилози мењао је име: *листак*, *леја књижевности*, *књижевности*, или су штампани без ознаке рубрике. *Женски њокрећ* није имао структуру издељену на рубрике попут књижевних часописа, али је имао унутрашњу закономерност у распореду грађе, па су текстови о књижевности и оригинални књижевни радови најчешће позиционирани на самом крају часописа. Заступљеност књижевности и чланака о њој, као и позиција и улога ових текстова у часопису мењала се током његовог излажења. У кратком периоду док је постојала рубрика *листак*, тај део часописа је више личио на часописни додатак, подлистак, него на интегрални део часописа. Такође, чини се да су уреднице часописа брижљивије уређивале рубрику *Књижевни њрећед* и да су

нице, школа, слободних позива, државних надлештава, банака, канцеларија, мајке, домаћице и омладинке.

више држале до тумачења и анализе књижевних дела, као и до биографија књижевница или њихових некролога, него до књижевних прилога. Објављивани су, и то не тако ретко, бројеви и без књижевних текстова. На пример, током највећег дела 1925. и током 1926. године књижевних прилога готово да није било, а у периоду од 1922. до 1924. интензивно су објављивани. Међутим, чак и када су изостајали оригинални књижевни прилози, говор о књижевности је постојао, и то посредно, било преко књижевне критике, некролога књижевницама или у оквиру теоријских текстова који су говорили о нужном културном уздизању жена.

Политика часописа је подразумевала идеју о књижевном описмењавању жена, а програм *Друштва* је позивао женске феминистичке организације да свој рад концентришу и на „оплемењивање укуса недовољно школованих жена организовањем недељних забава са читањем књижевних дела и разговора о њима” (Божиновић 1996: 111). Дакле, књижевности је додељена васпитна и едукативна улога што је, уосталом, била њена традиционална функција у феминистичким тенденцијама и организацијама у Србији. Књижевност у *Женском њокрећу* је била од секундарног значаја у односу на теоријске и феминистичке текстове и у односу на извештаје о раду седница *Друштва*, који су се увек штампали на првим страницама часописа.

Међутим, иако су књижевни прилози били подређени другим садржајима у часопису и нису нужно били део сваког броја *Женског њокрећа*, може се уочити прецизан уреднички став приликом одабира текстова. У *Женском њокрећу* се практиковала женска књижевност и феминистичка критика. У првих неколико година, објављивани су готово искључиво књижевни текстови чије су ауторке биле жене, а представљане су књиге које су говориле о женама. Такође, књижевни прилози не само да су били производ женског ауторства већ су и тематизовали женско искуство и проблематизовали су питања која се тичу женске осећајности, телесности, сексуалности, а затим и питања брака и проституције, о чему се интензивно расправљало и на не-књижевним страницама часописа. У том смислу књижевност је, начелно гледано, подржавала општу теоријско-идеолошку платформу на којој се базирала уредничка политика часописа. Ови прилози се махом не исцрпљују искључиво у пропагандној сврси, већ представљају и успешне књижевне текстове, а неки од њих (посебно из корпуса поетско-прозних текстова) могу се уврстити у значајна модернистичка остварења српске (женске) књижевности. Такође, у часопису су се током раних двадесетих година пратиле најновије тенденције у књижевности, које су стварали и жене и мушкарци, што је ексклузивни-

тет овог часописа у односу на другу женску периодику тог доба, а он је изнедрио и једну од најбољих авангардних критичарки, Милицу Костић Селем, иако су се иновативни и самосвојни књижевни критичари и критичарке превасходно формирали у књижевним часописима.

Вероватно најупечатљивији пример „употребе” књижевних прилога за шире феминистичко деловање јесте идеологема *нове жене*, коју је *Женски њокреј* пружио југословенској феминистичкој (контра)јавности. Из данашње перспективе се чини да је реч о најважнијој и најутицајнијој идеологеми, о кључној тачки феминистичког програма коју је *Женски њокреј* донео и његовом најпровокативнијем наслеђу. На страницама часописа дошло је до интензивног преплитања научног, публицистичког, есејистичког и литерарног дискурса о обликовању новог идентитета жене. Станислава Бараћ је показала да је изградња друштвеног идентитета *нове жене* био главни, али и најудаљенији циљ феминистичке контрајавности у међуратном периоду у Краљевини СХС/Југославији (Бараћ 2015: 97). Иако је идеологема *нове жене* поникла у британској и немачкој штампи крајем 19. века,¹⁰ њен прототип у југословенској феминистичкој контрајавности представља студија Александре Колонтај *Нови морал и радничка класа* (1919). Ова студија је у југословенској јавности присутна од 1922. године, када је објављена у књизи под насловом *Нова жена* у преводу Михаила Тодоровића (издање Р. М. Веснић, Београд).¹¹

Чим је студија публикована, уредништво *Женског њокреја* је реаговало и крајем 1922. и почетком 1923. године Десанка Цветковић приказује текст *Нова жена* Александре Колонтај. Овим не само да се у часопис уводи социјалистичка и комунистичка идеологија, дух октобарске револуције, већ и дискурс о изузетно значајној теми међуратне феминистичке мисли каква је тема идентитета *нове жене*. Десанка Цветковић, као и у случају Розе Луксембург [Róża Luksemburg],¹² читатељкама доноси избор

¹⁰ О овоме детаљније в. Патерсон 2008.

¹¹ О текстовима Александре Колонтај у српској (часописној и издавачкој) култури в. Бујаковић 2019.

¹² Десанка Цветковић је такође 1923. године у *Женском њокреју* приказала и *Писма из шtamнице* Розе Луксембург. Том приликом пише о доприносу ове књиге епистоларној литератури, што је један од привилегованих „женских” жанрова, а у оквиру приказа је објављено неколико упечатљивих одломака (ЖП 1923, св. 3: 130–133). Овај текст не представља само увођење социјалистичке, револуционарне и трагичне иконичне фигуре каква је била Роза Луксембург у феминистичку југословенску контрајавност, већ је и један од првих прилога затворске и шире логорске литературе, која ће се у другој половини XX века издвојити као изузетно значајан жанр. Такође, овај прилог показује спрегу документарног, интимистичког, епистоларног и (ново)женског.

најзначајнијих цитата из ове студије и даје своје коментаре. Захваљујући постојању овог двогласја Десанка Цветковић представља студију у њеним најзначајнијим деловима.

У својој студији о новој жени Александра Колонтај [Александра Михайловна Коллонтај] дефинише савремену жену, а затим анализира њене манифестације у књижевним делима: „Живот ствара нове жене – литература их рефлектује” (Колонтај б.г.: 6) Нову жену репрезентују:

јунакиње са самосталним захтевима на живот, јунакиње које своју личност доказују, јунакиње које протестују против општег заборављања жене у држави, породици, друштву, које се боре за своја права као представнице свог пола. То су већином неударене жене (Исто: 5).

Она нову жену препознаје прво у друштву, где су промењени друштвено-економско класни односи довели до нових женских улога:

Неударена жена – то је дете крупнокапиталистичког система производње. Неударена жена није никаква ретка појава, али узета као свакодневна појава која се јавља у маси као по закону, она је рођена истовремено са пакленом лармом машина и фабричким сиренама, које позивају на рад (...) Преображај женине психе, њеног унутрашњег душевног и духовног формирања врши се најпре и поглавито у социјалним низинама, тамо где се под бичем глади одиграва прилагођавање радне жене њеним оштро измењеним условима живота (Исто: 34–37).

Промењене друштвене улоге доводе и до промена сексуалних улога и љубавних односа, као и до другачијег позиционирања жене у тим релацијама:

За жену прошлости највећи бол био је неверство или губитак вољеног човека, за јунакињу нашег времена је губитак ње саме, одрицање на сопствено ‘Ја’ у корист вољеног човека ради љубавне среће. Нова жена не само да се буни против спољних окова, она протестује против „љубавне тамнице”, она се боји окова, које у овом времену закржљале психологије љубав намеће заљубљеном. Жена која је била навикнута, да се сасвим изгуби у љубави, плаши се љубави, боји се стално да би моћ осећања могла пробудити у њој притајену атавистичку наклоност да постане „сенком човека”, да се изгуби, да напусти свој рад, позив, свој животни задатак (Исто: 30).

Колонтај такође пише „‘Побуна’ жене против једностраног сексуалног морала јесте једна од најоштријих карактеристика нове јунакиње” (Исто: 34). Однос према љубавним односима, као и сексуалном животу, једна је од главних референтних тачака на којој се идеологија нове жене формира и у односу на коју се одређује степен њене еманципованости и ослобођености. Због тога не чуди што су ауторке овог периода у књижевним делима поготово прибегавале љубавним темама у жељи да репрезентују женско искуство, као и да прикажу промене до којих долази и да истраже нове границе женске слободе.

Рецепција Женског покрета

Рецепцијски круг, односно читалачка публика Женског покрета, ко-респондира са друштвено-политичким доминантима часописа и њего-вим уредничким и сарадничким профилом. О усмерењу Друштва, чије је гласило био часопис Женски покрет, Неда Божиновић пише:

Друштво је од свог оснивања настојало да окупи што више жена, без обзира на њихову политичку, социјалну и националну припадност, или на политичке симпатије. Развило је и живу активност да у своје редове привуче што више запослених жена средњег слоја, па су у његовом чланству професорке, учитељице, службенице са средњим и вишим образовањем, нарочито жене запослене у комуналним, социјалним, здравственим и просветним институцијама. Настојале су да изграде свој женски политички програм који би био прихватљив за све жене (Божиновић 1996: 109–110).

Говорећи о женама које нису успеле да привуку, Неда Божиновић кон-статује да раднице нису хтеле да се прикључе Друштву, јер су сматрале да се Друштво и Женски покрет не баве довољно темама које њих занимају, а Станислава Бараћ истиче да због (интелектуалистичке) природе текстова нису имале довољан утицај ни код „средње образованих ‘домаћица’” (Бараћ 2015: 132). Мирослава Малешевић наводи податке о тиражу и констатује да се само једном, у првој години излагања, наводи број од 1700 претплатни-ца, те да је овај релативно мали тираж разумљив „када се има у виду слаба просвећеност средине” (Малешевић 2007: 17), те да:

упркос декларисаној жељи и многим акцијама у које је укључивао велики број жена, сам часопис никада није остварио значајнији тираж, нити је постао сред-ство масовне комуникације међу женама (...) утицај Женског покрета морао је да остане ограничен на сразмерно уски круг образованих, просвећених жена, које су због своје професије и образовања изградиле другачије погледе на место и улогу жене у друштву, борећи се с конзервативном средином која није при-хватала те нове искорак (Малешевић 2007: 16).

Програмским начелима и борбеним циљевима, као и оваквим обух-ватом чланства и публике, Друштво и његов часопис припадају (ради-калном) грађанском феминизму, а најснажнији утицај и подршку су имали међу запосленим образованим женама средње класе. Без обзира на чињеницу да је женска радничка класа остала по страни, изузетан је значај овог часописа за развој феминистичке мисли у Србији (тј. Југосла-вији). Како је то већ прецизно дефинисано у литератури:

Стојећи на позицијама радикалног грађанског феминизма, са повременим тактизирањима и одступањима односно унутрашњим разилажењима, часо-пис Женски покрет, као најдуготрајнији континуирани женски/феминистички

периодик између два светска рата, представља средишњу институцију феминистичке контрајавности у томе периоду. Он је уједно и први теоријски усмерен феминистички часопис на југословенским језицима, што такође одређује његову водећу улогу у (разуђеној) феминистичкој контрајавности, али и умањује присуство овог часописа у широј женској читалачкој публици (Бараћ 2015: 132).

Непосредни рецепцијски одједици важни су за разумевање контекста у ком је часопис покренут, али и за разумевање контекста у ком су жене одлучно поставиле захтеве за освајање политичких и грађанских права. Рецепција часописа, спорови које је часопис у појединим тренуцима покретао, као у случају спора са социјалистичкињама окупљеним око часописа *Југословенска жена* тридесетих година,¹³ упућују на сложене суодносе феминистичке јавности и иних јавности, али и на напетости унутар саме феминистичке контрајавности, о чему драгоценост сведочанства налазимо и на страницама *Женској њокрећи*.

Када је реч о рецепцији изван феминистичке јавности, користан увид дају два приказа: у часопису *Мисао* и у *Српском књижевном гласнику* (СКГ). Ови часописи су са часописом *Женски њокрећ* делили друштвено-историјски контекст, њихове теме су се у одређеним деловима и годинама преплитале, а сараднице *Женској њокрећ* су не тако ретко писале и за *Мисао* и за *СКГ*. Ипак, разлика између ових часописа је суштинска: за разлику од *Женској њокрећ*, и *Мисао* и *СКГ* су били превасходно књижевни часописи, који су се бавили и друштвеним темама. Ипак, часописна култура тог времена је подразумевала праћење часописне сцене. Убрзо након покретања часописа *Женски њокрећ*, објављен је у часопису *Мисао* текст о његовим првим бројевима. У овом чланку (непотписани) аутор примећује разлику између предратних и међуратних феминистичких организација и констатује да су се пре рата жене углавном удруживале у хуманитарна и патриотска друштва, а да су се у поратном времену „конечно” удружиле како би избориле права за себе. Дакле, аутор примећује заокрет од националног ка женском који се након рата догодио, констатујући да се у часопису расправља о положају жене у друштву, у школи, у породици, као и о њеном „тешком положају пред законом”, а да се захтева промена жениног економског и културног статуса. Текст је нескривено феминофилан и јасно се уочава наклоњеност аутора ка феминистичким захтевима. Он, на пример, констатује да су женама права „неправедно” ускраћена, да је њен положај пред законом „тежак” и тако даље. На крају ове кратке али садржајне белешке аутор даје оцену:

Овај добро уређени лист показује сву озбиљност женског покрета. То је први феминистички лист код нас. Око њега су се окупиле многе истакнуте културне

¹³ Више о томе в. Бараћ 2015: 179–187.

раднице, и по њиховом писању и делању види се да ће и њини захтеви бити истрајни (Мисао 1920, књ. 4, св. 3: 1621).

За разлику од профеминистички оријентисаног приказа часописа у *Мисли*, скоро истовремено у *Српском књижевном гласнику* објављен је не тако похвални текст (СКГ 1920, књ. 1, бр. 5, 395–398) у коме аутор (Федор Никић) констатује да „програм више личи на филозофију женских амбиција, него на једну позитивистичку социјологију и социјалну политику жене” (Исто: 397). „Најинтересантнија питања пропраћају се са неколико општих патриотских и сентименталних фраза и дискутују се без дубљих социјално-психолошких анализа” (Исто: 397). Критика Федора Никића, иначе сарадника *Женској њокреџи*, полази од става да сараднице *Женској њокреџи* нису социолошки довољно усмерене, а тај недостатак ће их одвести у апстракцију и одвојити од стварних проблема са којима се жена носи.

За „Женски покрет” требало је учинити више припреме и организирати више снага. Није довољно скупити око листа неколико идеалистичких душа и с времена на време одржавати конференције по уобичајеној процедури и написати неколико „патриотских” узбудљивих чланака (Исто: 398).

Аутор закључује текст дајући свој предлог организације женског покрета са планом секција које би та организација требало да има. Текст историчара Федора Никића представља одговор на реферат Исидоре Секулић на Скупштини женских удружења. У својој полемици са Исидором Секулић аутор показује својеврсну ароганцију мушке свезнајуће позиције. Потребно је нагласити да је Федор Никић учествовао у феминистичким активностима и активно је подржавао женска права и борбу за њих, посебно у организацији и реализацији течајева *Друштва*. Ипак се не слаже са методама и стратегијом организације. Анализа Никићевог дискурса такође открива његову ненаклоњеност (радикалном) феминизму, али и општа места расправе о женском праву гласа међуратног доба. Ни у једном тренутку свог текста аутор није поменуо реч феминизам/феминистички, за разлику од *Мисли*, где се часопис експлицитно тако дефинише и где се увиђа промена која је у феминистичким захтевима наступила након Првог светског рата. Такође, Федор Никић посматра жену искључиво уз породицу (у највећем броју случајева користи конструкцију „права жене и породице”, никада само „права жене”). Жене, сматра он, треба да се боре за своја права и права породице јер лошији положај жене доводи и до дезинтеграције породичног живота, што су начела предратног феминизма. Овакви ставови су понављање типичне европске аргументације, где су се женска права гласа и уопште женске слободе и даље посматрале у контексту побољшања породичног живота и оснаживања породице.

Феминистичко наслеђе *Женској њокреји*

Основан након Првог светског рата и штампан у међуратном времену, *Женски њокреј* је баштинио све оно што су жене до тада избориле и, што је још важније, активно је учествовао у креирању нових друштвених и феминистичких политика. У окружењу периодике свог времена часопис и квантитативно и квалитативно заузима истакнуту позицију и једно је од кључних места, пружајући увид и у текст и у контекст, за разумевање динамике друштвено-политичких процеса 20-их и 30-их година, нарочито процеса еманципације и модернизације, обликотворних процеса младог југословенског друштва. Рад овог часописа омеђују два најмилитантнија догађаја XX века, Први и Други светски рат. Са искуством Првог светског рата, у коме је већина сарадница часописа на одређени начин учествовала, уреднице и сараднице часописа деловале су у деценијама у којима се припремао и производио још страшнији милитаризам, национализам и расизам, сведочећи обликовању фашизма и нацизма. Стварајући у таквим околностима, а сходно идеолошким позицијама које су заступале, нужно су критички промишљале ове теме, а пацифизам није био манифестован искључиво на дискурзивној равни, већ су сараднице *Женској њокреји* биле активне и у међународним пацифистичким организацијама, о чему се исцрпно обавештавамо на страницама часописа. Израдом библиографије и дигитализацијом часописа постало је видљиво феминистичко наслеђе прве половине XX века, чије је једно од тежишта антиратно деловање, а које представља директну копчу како са феминизмом у Србији, односно (пост)југословенским феминизмом током 90-их година XX века, тако и са савременим феминистичким тенденцијама. Мировни активизам артикулисан и вођен са феминистичких позиција једна је од важних тачака актуелности *Женској њокреји* и једно од кључних мотивационих упоришта за савремена истраживање овог часописа.

Феминистичко наслеђе овог часописа је обимно, о чему посредно сведочи скоро дводеценијски век часописа, бројност сарадница/ауторки и библиографија од преко 2500 јединица, а непосредно, надамо се, његова све интензивнија савремена читања. Теме о којима су ауторке писале на његовим страницама јесу теме које заокупљају и савремени феминизам/изме, слободе за које су се бориле, сродне су онима за које се и данас боримо. Ипак, неопходно је рећи да је већина битки међуратних феминисткиња – право гласа, право на рад, право на абортус, здравствена заштита, модерно породично право, а што је суштински велика борба за правичније и праведније друштвено уређење, добијена тек након Другог светског

рата и након социјалистичке револуције, на којој се темељило послератно југословенско друштво. Због свега тога проучавање *Женској иокрејџа* може да осветли значењски и вредносни лук који повезује прву половину XX века, период након Другог светског рата, деведесете године XX века и савремени тренутак, истовремено бивајући његов конститутивни елемент.

На самом крају желимо да се захвалимо Реконструкцији Женски фонд, што је кроз свој програм *Специјални фокус* препознала важност ове теме и одлучила да подржи објављивање књиге која је пред нама. Огромну захвалност изражавамо ауторкама *Библиографије* Јованки Пољак и Оливери Ивановој, које су прихватиле на себе задатак и одговорност да напишу све прилоге и направе ову драгоцену библиографију, и то у релативно кратком року за овако велики посао. Посебну захвалност дугујемо нашој кући Институту за књижевност и уметност и директору Института Бојану Јовићу, који нас је подржао у настојањима да ову књигу објавимо. Специјалну захвалност изражавамо колегиници и руководитељки институтског пројекта специјализованог за изучавање периодике Станислави Бараћ, не само на подршци и помоћи у овом послу већ и на свим претходним научним истраживањима које је спровела, а без којих би изучавање међуратне феминистичке периодике било знатно теже.

Цитирана литература:

- Бараћ 2015: Станислава Бараћ, *Феминистичка (контра)јавност. Жанр женској иорјрејџа у срјској иериодици (1920–1941)*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Божиновић 1996: Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Београд: Devedesetčetvrta, *Žene* u crnom.
- Бујаковић 2019: Миња Бујаковић, „Заједно, организоване, ми смо несаломиве!": Александра Колонтај и 'нова жена", *Књиженство* бр. 8, онлајн, у припреми.
- Вујошевић 2018: Лела Вујошевић, „Катарина Богдановић – пут авангардне интелектуалке", *Књиженство* бр. 8, онлајн, доступно на <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2018/zenska-knjizevnost-i-kultura/katarina-bogdanovic-put-avangardne-intelektualke>.

- Колонтај б.г.: Александра Колонтај, *Нова жена*, Београд: Р. М. Веснић.
- Кривокапић-Јовић 1998: Gordana Krivokapić-Jović, „Društvo za prosvetljenje žene i zaštitu njenih prava“ – radikali i žensko pravo glasa posle Prvog svetskog rata”, у *Srbija u modernizacijskim procesima*, ur. Latinka Perović, Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, str. 299–308.
- Малешевић 2007: Miroslava Malešević, „Ženski pokret“ – feminističko glasilo između dva svetska rata” у *Žensko*, Београд: Srpski genealoški centar, str. 9–40.
- Патерсон 2008: Martha H. Patterson, *The American New Woman Revisited, A reader 1894–1930*, New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.

Селективна библиографија радова о часопису *Женски покрет*

- Бараћ, Станислава, „Часопис *Женски покрет* (1920–1938): ограничења и прекорачења радикалног грађанског феминизма”, у *Феминистичка (контра)јавност. Жанр женског покрета у српској периодици (1920–1941)*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2015, стр. 131–163.
- Бујаковић, Миња, „Заједно, организоване, ми смо несаломиве!»: Александра Колонтај и ‘нова жена’”, *Књижевство* бр. 8, онлајн, у припреми.
- Malešević, Miroslava, „Ženski pokret” – feminističko glasilo između dva svetska rata” у Miroslava Malešević, *Žensko*, Београд: Srpski genealoški centar, 2007, str. 9–40.
- Милинковић, Јелена, „Једна могућа паралела: *Мисао/Женски покрет*: женска књижевност у феминистичким часописима”, у *Женска књижевност у часопису Мисао*, докторска теза одбрањена на Филолошком факултету у Београду, 2015, стр. 115–139.
- Stefanović, Svetlana, *Žensko pitanje u beogradskoj štampi i periodici*, необјављени магистарски рад (доступан у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду), 2000.
- Свирчев, Жарка, „Авангарда у феминистичкој периодици”, у *Авангардистициње. Огледи о српској авангардној књижевности*, Фондација „Станислав Винавер”, ИКУМ, Београд, 2018, стр. 211–252.

Јованка Пољак
Оливера Иванова

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920-1938): БИБЛИОГРАФИЈА

Издавач
Институт за књижевност и уметност
Београд, Краља Милана 2
www.ikum.org.rs

За издавача
др Бојан Јовић

Страница Пројекта за проучавање књижевне периодике
www.periodika.ikum.org.rs

Лектура
Софија Симовић

Корице
Драгана Николић

Прелом
Лариса Малић

Штампа
Стандард 2

Тираж
300

ISBN
978-86-7095-254-6

СРП – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

014.3ЖЕНСКИ ПОКРЕТ“1920/1938“
050:305-055.2

ПОЉАК, Јованка, 1966-

Женски покрет : (1920-1938) : библиографија / Јованка Пољак, Оливера Иванова. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2019 (Београд : Стандард 2). - 450 стр. ; 24 см. - (Историја српске књижевне периодике / Институт за књижевност и уметност ; 29)

Тираж 300. - Стр. 7-37: Женски покрет (1920-1938): Политика текста и контекста / Јелена Милинковић, Жарка Свирчев. - О ауторкама: стр. 449-450. - Регистри.

ISBN 978-86-7095-260-7

1. Иванова, Оливера, 1962- [аутор]

а) Женски покрет (часопис) -- 1920-1938 -- Библиографије б) Женски покрет (часопис)

COBISS.SR-ID 281701388